

'Izleta u Rusiju', one čudesne vedute dalekog sjevera ili uskršnje Moskve (kako je slab André Gide kraj toga), ugođaj u novelama iz '1001 smrti', apsurdni egzercizi u 'Hrvatskom bogu Marsu', nekoliko 'Balada', blistavi fragmenti iz 'Djetinjstva u Agramu' (bolji od Tolstojevih opisa djetinstva), dijelovi romana koje sam već spomenuo« (str. 13, 14).

Slično se može reći i za Krležinu političku djelatnost. On je nesumnjivo mnogo pridonio propagiranju komunističkih ideja i komunističkog pokreta u nas, iako nije uvijek bio na partijskoj liniji. Upravo zbog toga svog uvjerenja mogao se brzo uključiti u izgradnju socijalizma i socijalističke kulture i umjetnosti ne iznevjerivši pri tom nikakve svoje ideale, kako to neki danas olako tvrde.

Zlatko Čepo

VJEKOSLAV MIKECIN, *Situacije i duhovna kretanja, Filozofsko-politički ogledi, Izdanje Centra za kulturnu djelatnost, Zagreb 1982, 340 str.*

I još jedna knjiga filozofsko-političkih ogleda, nastavak niže navedene, nakon pauze od nekoliko godina (*Dijalektika povijesne zbilje*, objavljeno 1977), a dopunjeno izdanje objavio je »Globus« 1982. Za tim knjigama s velikim interesom posegnut će posebno svi oni koji prate veoma popularnu i vrlo zanimljivu emisiju Trećeg programa Radio-Zagreba »Situacije i duhovna kretanja« u kojoj već godinama slušamo komentare i osvrte Vjekoslava Mikecina na intelektualna i duhovna zbivanja u svijetu i u nas. Knjiga je podijeljena u tri cjeline pod zajedničkim naslovom: »Istina i povijesna zbilja«, »Socijalizam, politika i kultura«, te »Filozofsko-sociološki notes«.

U cjelini »Istina i povijesna zbilja« autor je okupio članke koji govore, kako sam kaže, o »situacijama i misliocima koji su nastojali, krećući se, u osnovi, unutar historijskomaterijalističkog shvaćanja, rasvijetliti različite aspekte *povijesne zbilje*, a osobito moduse specifične, tj. duhovne proizvodnje. Pri tome su, tragajući za istinom povijesne zbilje, kao što to često biva, udarali i sinjerovima koji su ih udaljavali od istine. Ali otkrivanja njihovih zabluda jednako kao i referiranje o njihovom dosezanju istina, može nam, nadam se, uvelike pomoći da se bolje orijentiramo u ovom svijetu koji je odviše zapljusnut i opterećen ideološkim mistifikacijama« (str. 9, uvodna naponema).

Kad nam Vjekoslav Mikecin govori o autorima historijskomaterijalističke koncepcije i metodologije i njezina funkcioniranja, nastojao je uvijek »razlučiti i iznijeti na vidjelo — toplu od hladne — struje unutar teorije historijskog materijalizma« (str. 9), što je i značajno i neophodno. Jer, s obzirom na stanje marksističke misli danas, i osobito s obzirom na njene dogmatske involucije prošle i na žalost još današnje, potrebno je neprestano i uporno na nju samu primjenjivati naputak: *medice cura te ipsum* (str. 10).

Protjeklo je dovoljno godina da se na svjetlu povijesne istine može preispitati jedna od velikih Staljinovih žrtava — Nikolaj Ivanovič Buharin, čije mišljenje

posljednjih dvadesetak godina izaziva poseban interes mnogih istraživača i teoretičara naročito iz zapadnoevropskih zemalja i marksističke orijentacije.

Danas se već pomalo i u nas mogu sagledati uspjesi i neuspjesi putova kojima se krenulo u političkoj i ekonomskoj transformaciji starog svijeta i društva, u svijetu blokova kapitalizma i socijalizma, što nije bilo moguće u nedavnoj prošlosti. A kako je na žalost ljudski duh većine ljudi sklon ortodoksnosti u vlastitom strahu pred slobodom misli i čina, bez razmišljanja se skriva iza službeno ponuđene ideologije, tako da i danas »stare« dileme ne samo da nisu iščezle nego se čak i aktualiziraju, kaže nam autor, zbog čega nam novo svjetlo o Buharinu samo može pomoći u rješavanju današnjih problema teorije i prakse. Promašenosti, pogrešnosti ili ograničenosti našeg razmišljanja mogle bi se tako izbjeći i danas i u budućnosti.

Istina je da se staljinska iskrivljenost i u teoriji i u praksi i dan danas vrlo teško korigira na Istoku i čak na Zapadu u izvjesnih mislilaca (Garaudy je tek sedamdesetih godina prihvatio istinu o Staljinu i njegovim žrtvama da bi se priklonio drugoj ortodoksnoj struji religioznog smjera — naša primjedba), ona, kako kaže V. Mikecin, tvrdokorno i uporno traje, a njeni je se apologeti grčevito drže, bojeći se da napustivši je i sami postanu beznačajni. Buharin je svakako bio, i osobno i teoretski, jedan od najistaknutijih i svojedobno najutjecajnijih boljševičkih teoretičara i političkih prvaka u Sovjetskom Savezu pa i u međunarodnom komunističkom pokretu. Bio je neko vrijeme predsjednik Izvršnog komiteta Kominterne. Mikecin mu posvećuje studiju od 70 stranica. U Francuskoj, Engleskoj, Italiji, Njemačkoj objavljuju se gotovo sva Buharinova djela i pišu se brojne monografije o njegovu djelu i životu, a među njima autor ističe kao jedinstveno, najiscrpnije i najpotpunije djelo američkog istraživača Stephena F. Cohena, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, objavljeno 1973. u New Yorku a prevedeno u nas 1980. u izdanju »Otokara Keršovanija«. V. Mickelin nam ukazuje na još nekoliko kapitalnih djela koja pokušavaju odrediti ulogu i važnost Buharina za sovjetski socijalizam i za socijalizam u svijetu.

Buharinova osobna povijest i povijesna sudbina »njegovih koncepcija, kaže V. Mikecin, krca te su značenjima koja zadiru u gotovo sva ključna pitanja suvremenog socijalizma; ili još određenije — Buharinova nova osobna historija, kao i najistaknutijeg boljševičkog teoretičara i kao revolucionara i političkog prvaka, sažima i zrcali svu zapravo složenost boljševičke i sovjetske historije od prvog desetljeća do sredine tridesetih godina našeg stoljeća« (str. 21, kurz. Z.K.). No kako je o tome bilo riječi na stranicama ovog časopisa (Zlatko Čepo, Ponovo aktualni Buharin, 3/1981), nećemo ponavljati već rečeno. Upozorit ćemo, međutim, na njegov udio na književnom i znanstvenom planu.

Na prvom kongresu sovjetskih pisaca 1934. godine, gdje se raspravljalo i usvajalo teorijsku platformu socijalističkog realizma u umjetnosti i književnosti, Buharin istupa s referatom »o poeziji, poctici i zadacima poetskog stvaranja«, što ne predstavlja usamljen rad s tog područja. Već je objavio 1930. godine studije o proletkultu, o Goetheu, o Heineu, Majakovskom, itd. Iako, kako kaže V. Mikecin, ti tekstovi imaju različitu vrijednost, i usprkos njegovu stanovitom shematismu u shvaćanju odnosa tzv. baze i kulturne nadgradnje, on uviđa specifičnosti umjetničkog i književnog stvaranja. Bio je, uz ostalo, odlučan protivnik političkih i administrativnih diktata u području umjetnosti. Osjeća se njegova erudicija i dobro poznavanje problema s tog područja, i on se, usprkos Plehanovljevim

stavovima koje usvaja, ipak zalaže za »Slobodu natjecanja u stvaralačkom traženju« i suprotstavlja se agitacijskoj književnosti i birokratizaciji poetskog stvaranja.

Želeći izložiti dijalektičko-materijalističku, dakle, marksističku teoriju umjetnosti, Buharin polazi od dijalektičkog materijalizma. I premda ostaje pri poznatoj shemi »prenošenja« dijalektičkog materijalizma na područje umjetnosti, njegova doktrina socijalističkog realizma razlikuje se od već postojećih koncepcija koje su postale teorijski kanon i skup recepata za umjetničko stvaranje. Te koncepcije bile su osim toga i »teorijsko obrazloženje i opravdanje jedne socijalno-političke filozofije i njoj odgovarajuće prakse koja je imala malo zajedničkog s izvornim načelima socijalizma i socijalističkog humanizma« (str. 45—46). Iako se ni ovdje Buharin nije mogao osloboditi teorije odraza i ontologizma dijamata, ipak njegova diskusija nije bez interesa još i danas, mada je kritičnost izostala. On, kaže autor, uzvikuje: »Mi smo otjelovljenje povijesnog razuma, osnovna, pobjedonosna pokretačka snaga svjetske povijesti« (str. 46). Budući da socijalistički realizam nema zadaću da prikaže samo stvarnost takvu kakva jest, on još mora istaknuti svu tendenciju razvoja, on mora, kaže Buharin, »Sav svijet strasti i borbe projicirati na budućnost«, on mora prije svega izraziti »revolucionarni romantizam«. No taj Buharinov revolucionarni romantizam pretvorio se u normativizam, u političke diktate — *treba da*, u recepte prema kojima pisci moraju prikazivati društvenu stvarnost; u dirigiranu staljinističko-ždanovljevsu umjetnost.

Većina sovjetskih umjetnika oduševljeno je primila Buharinove ideje o neuplitanju politike u književno i umjetničko stvaranje, ali pristaše »partijnosti u umjetnosti«, ogorčeno su protestirali. Ishodi su poznati.

Buharinu je 1935. povjeren rad u komisiji za izradu novog ustava. No dok je trajala izrada ustava, staljinski teror i bezakonje uzeli su maha i po narudžbi samog sekretara partije, počela su se nizati ubojstva jedno za drugim, nastupile su staljinske čistke, koje će uskoro zahvatiti i samog Buharina. God. 1936. boravio je nekoliko mjeseci u Parizu u službenoj misiji, svjedok je poznatog procesa »trockističkoj grupi zavjerenika«, a među ostalim Zinovjevu, Kamenjevu, koji su osuđeni na smrt i pogubljeni, no namješteni iskazi upleli su i Buharina kao vođu »desne opozicije«. Tako u mnoštvu strijeljanih po devizi »tko nije s nama protiv nas je« između 1936. i 1938. pada žrtvom i Buharin u ožujku 1938, nakon boravka u zloglasnom zatvoru Lubjanki u Moskvi gdje je bio zatočenik carske Rusije 1907. Iako je mogao pobjeći u inozemstvo, Buharin je odbio svaku mogućnost da se tako spasi. Osuđen je kao pripadnik bande kriminalaca koja se prodala neprijatelju Sovjetskog Saveza, s nizom starih boljševika optuženih kao kontrarevolucionari koji čak zajedno s Buharinom nisu još ni do danas rehabilitirani, naglašava V. Mikecin.

Buharinova žena naučila je napamet oporuku svoga muža, koju nije smio ostaviti u pismenom obliku da ne bi izložio novim opasnostima svoju obitelj, a kojemu je lažna optužba bila mnogo gora od same smrti: »U ovim danima, možda posljednjim danima moga života, vjerujem da će prije ili kasnije povijest oprati blato s moje glave [...] Molim mladu i poštenu generaciju partijskih funkcionera da pročita moje pismo Plenumu partije i oslobodi me optužbe [...]. Drugovi, znajte da je na zastavi koju ćete nositi na pobjedonosnom maršu ka komunizmu i kap moje krvi« (V. M. str. 50).

V. Mikecin završava svoju studiju o Buharinu ukazujući na nedostatke njegovog djela »Teorija historijskog materijalizma« i u nas prevedenog a koje je i samo

predstavljalo kariku prema dijamatu ali gdje postoje analize i interpretacije koje su na visini, te zaključuje: »Valja čuvati i čitati Buharina da bismo bolje razumjeli kakav golem posao stoji pred suvremenim marksističkim teoretičarima i kakva je opreznost, kritičnost i ozbiljnost potrebna da se ne upadne u po konzekvencijama opasne zablude« (str. 70).

Nakon studije o Buharinu V. Mikecin nam nudi niz interesantnih pokatkad orijentacionih, kraćih i duljih, osvrtu ili studija o misliocima našeg vremena raznih orijentacija kao Marcuseu, E. Blochu — filozofu nade, Arnoldu Hauseru, Pierreu Machereyu, u prvom dijelu, zatim »Kako i zašto čitati *Kapital*«, »Epohalnost marksizma i suvremenost«, »Razmatranja o evrokomunizmu«, »Nema socijalizam bez demokracije«, »Razmatranja o povijesti i kulturi«, »Filozofija i socijalizam«, te o »Kulturi i politici« u drugom dijelu. U intervjuu tjedniku »Komunist«, koji je vodio Mirko Banjeglav, objavljenom pod naslovom »Epohalnost marksizma i suvremenost« V. Mikecin zaključuje: »Budući da se svijet korjenito izmijenio u ovih posljednjih sto godina, to se moraju mijenjati i instrumenti za njegovu radikalnu, socijalističku transformaciju. Na toj liniji postoji teška involucija u kapitalističkim zemljama na izvorni marksovski projekt socijalizma. A s druge strane postoji druga velika dogmatska involucija u socijalističkom i radničkom pokretu. Sama povijest je definitivno srušila ideje o jednom i za sve obaveznom i univerzalnom modelu socijalizma, na što je već Buharin ukazivao. Staljinški pojam diktature proletarijata, nastavlja V. Mikecin, i staljinizirani lenjinski tip partije kao instrumenta revolucije, nisu prihvatljivi za Zapad. Apsurdna je također staljinistička teza o državi u prijelaznom periodu. I položaj klasičnog masovnog subjekta revolucije nije više isti. Danas nam Zapad pokazuje da je socijalizam neodjeljiv od demokracije, i da birokratski, etatistički i iz partijskog vrha dirigirani socijalizam nema nikakve šanse da se etablira u zemljama gdje već odavna vlada demokratski duh i tako zamišljen socijalizam može samo zauvijek i potpuno kompromitirati i posljednje aspiracije prema socijalizmu, jer sve su pogreške u socijalističkim zemljama i previše skupo plaćene. Teror i masovne likvidacije staljinske ere dugo će se osjećati i teško će se izbrisati njihovi tragovi. No ne smije se također smetnuti s uma, danas, da staljinizam nije vezan samo za jednu osobu i da je on još opasan tumor radničkog i komunističkog pokreta jer u korijenu razjeda i onemogućuje ostvarenje autentičnog socijalističkog projekta — slobodna individua u slobodnoj zajednici« (str. 193—194).

U »Razmatranjima o evrokomunizmu« autor kaže da jugoslavenski filozofi-marksisti sagledavaju socijalizam kao svjetski proces a ne kao lagersku, zonsku ili regionalnu pojavu kao što to čine neki teoretičari iz zemalja tzv. realnog socijalizma, čije je stanovište reducirano, ograničavajuće, dogmatsko. Jer, nastavlja autor, nije samo riječ o tome da su ciljevi manje-više isti, a putovi različiti, nego postoje razlike i u određivanju ciljeva. Zato treba definirati i neke bitne oznake socijalizma, tj. formulirati što bi socijalizam imao značiti danas u svjetlu svih izmjena i velikih transformacija 20. stoljeća — znanstveno-tehničke revolucije, dubokih društvenih promjena, itd. (str. 195, 196, 197).

Socijalizam bez demokracije, takav kakav se uvriježio, utisnuo je strah u demokratskim zemljama i nije ispunio nade istaknutih socijalista i marksista u povijesti socijalizma i marksizma, jer socijalizam se ne može zamisliti bez demokracije i tu je najveća opasnost po socijalizam danas u svijetu. Jer Togliatti je već naglašavao da staljinizam nije samo kult ličnosti, iako je i to, nego da je staljinizam izraz sistema, izraz sasvim određenog funkcioniranja partije, države,

birokracije, itd. Tu temu V. Mikecin razrađuje i u osvrtu »Nema socijalizma bez demokracije« a pod naslovom »Socijalizam i demokracija« u biblioteci »Prometej« sačinjen je izbor Kardeljevih rasprava čiji je urednik i jedan od priređivača V. Mikecin. Tema-problem, kako ju je nazvao taj priređivač, socijalizam i demokracija, počela je sve više kliziti prema margini već nakon Pariške komune a doživljava u tom smislu potpun trijumf u staljinizmu, tendenciji koja i dan-danas tako olovno pritišće teoriju i praksu socijalizma, tendencija u kojoj se veliča neki nijemi apstraktni kolektivitet — pojavu koju već Marx naziva primitivnim komunizmom — a da taj termin kolektivitet, radne mase, nema svog sadržaja nego ostaje prazna riječ, zaključuje autor.

Ako je Sokrat rekao da činimo zlo iz neznanja, J. J. Rousseau je još više imao pravo kad je rekao da zlo čovjeku dolazi više iz zabluda nego iz neznanja, jer mnogo manje šteti ono što ne znamo nego ono što *mislimo da znamo*. Na odnos tih zabluda prema kulturi ili kulturama naroda kroz povijest osvrće se V. Mikecin u »Razmišljanjima o povijesti i kulturi« te u članku »Kultura i politika« gdje kaže: »Svjedoci smo, na žalost, potiskivanja *kulture* kao oblika kritičke svijesti na svim stranama. Duhovni redukcionizam postaje sve više svjetska tendencija a potvrđuje se naročito u dogmatizmu staljinskog tipa koji još nije ni izdaleka napušten, a unutarnja cenzura je još toliko jaka da umjesto razvijanja kritičke svijesti intelektualac završava ili u funkcionalizmu neutralnoj pozitivističkoj deskripciji ili otvorenoj apologetici« (str. 267). »Jer misao, a misao bi uvijek trebala biti kritička, kad se jednom ubije treba desetljeća i desetljeća da se oporavi i da se ponovo vine. Taj 'nekritički drijemež' osjeća se još i danas u svim sektorima oko nas« (str. 269).

»Politički sektor (ili sfera politike) u nas, kaže dalje V. Mikecin, nesumnjivo je zadao odlučne udarce staljinskom dogmatizmu. U tome je on odigrao svjetsko-historijsku ulogu i s pravom može polagati pravo na status istinske avangarde. Pa ipak, nastavlja autor, ne bismo mogli iz toga zaključiti da se u našoj sredini do kraja iskorijenio dogmatizam. Jer, kako je moguće to da se istodobno dok se s nepogrešivom dijagnozom utvrđuju dogmatske zablude u drugim sredinama, ne vide slične u vlastitoj sredini?« (str. 268).

U članku »O nekim problemima suvremene filozofije« međutim V. Mikecin upozorava na knjigu Milana Kangrga *Čovjek i svijet* koja govori o povijesnom svijetu i povijesnosti, problemu koji predstavlja vrlo složenu kontroverziju suvremene filozofije, a posebno ističe da je Milan Kangrga odigrao veoma značajnu ulogu već na sredini pedesetih godina i s početka šezdesetih, kao kritičar dogmatskog ontologizma dijamata i taj prinos rušenju određenih dogmatskih involucija svakako je iznimno značajan i obilježava važnu etapu naše poslijeratne filozofije. Ta kritika dogmatskih involucija marksizma izbija i sa svake stranice ove knjige.

Vjekoslav Mikecin također se osvrće i na tridesetogodišnjicu Rezolucije Informbiroa i podsjeća nas na stav nekih francuskih intelektualaca-filozofa kao Jean-Paula Sartrea i pjesnika Jeana Cassoua, te Garaudyja, jednog od glavnih teoretičara KP Francuske koji jedan dogmatizam zamjenjuje drugim. Jean-Paul Sartre još je 1950. pisao: »Titova nas je polupobjeda poučila važnosti koju je ona trebala dobiti u očima nas zapadnjaka. [...] Jednostavno postojanje jedne socijalističke Jugoslavije, neovisno o Kremlju, treba da djeluje na svijest naših komunista aktivista, da ponovo otkriju svoju subjektivnost [...]« (str. 296).

V. Mikecin nas također upozorava na knjigu Ernesta Grassija »Humanizam i marksizam«, na Adama Schaffa, poljskog filozofa, na Jacquesa Monoda, na De Michelija, pod naslovom »O nekim priložima sociologiji spoznaje i umjetnosti«, a knjiga završava osvrtom na »Sovjetske rasprave o estetici, marksizmu i povijesti filozofije«. Umjesto zaključka citirajmo samog autora: »Ono što je simptomatično jest da nekadašnji lov na vještice zbog — revizionizma — teško iščezava, jadan Karl Marx dok ga budu štitili ti pretorijanci dijamata!« (str 313). A doprinos tih rasprava rušenje je dogmatskog duha u nama i oko nas.

Zlata Knezović

RADNIČKI POKRET I FEMINIZAM. Izvještaji iz četrnaest zemalja. Ernest Borneman (urednik), Frankfurt/M—Berlin—Wien, 1982, 2595 str.

Ovaj je zbornik rezultat rada 14. međunarodnog skupa historičara radničkog pokreta, održanog u Linzu. Odabrani prilozi prate nastanak socijalističkog ženskog pokreta u 12 zemalja Evrope,¹ Sovjetskom Savezu i Japanu. Neki prilozi analiziraju odnos tzv.² građanskog spram tzv. proleterskog ženskog pokreta, položaj žena u sindikatima, politiku prema ženama u radničkim partijama i stupanj postignute emancipacije radnika u danim zemljama.

¹ To su prilozi o ovim zemljama:

Njemačka — O politici KPNj prema ženama i o ulozi žena u komunističkom pokretu Njemačke (Hans-Jürgen Arendt) Žene i radnički pokret u Njemačkoj, 1914—1938 (Atina Grossman i Elisabeth Meyer-Renschhausen).

Švicarska — Švicarski sindikalni savez 1905—1909. i njegova sekretarica Margarethe Faas (Monika Studer).

Austrija — Žena u socijalističkom pokretu Austrije 1900—1938 (Hertha Firnberg).

Adelheid Popp: nade i razočaranja (Murielle Martiny).

Mađarska — Držanje Socijaldemokratske partije Mađarske prema radnicima, 1890—1914 (Magda Aranyossi i Tibor Erenyi).

Danska — O pitanju samostalnog organiziranja socijalistkinja, pokazano na primjeru Socijaldemokratske partije Danske 1871—1939 (Drude Dahlerup).

Nizozemska — Pregled ženskog i radničkog pokreta u Nizozemskoj do 1940 (Wantje Fritschy, Floor van Gelder, Ger Harmsen).

Luxemburg — Žena u radničkom pokretu Luxemburga 1900—1939 (Lydie Schmitt). Kratka skica ženskog pitanja u radničkom pokretu Luxemburga 1903—1939 (Janine Wehenkel-Frisch).

Francuska — Komunistička partija Francuske i žensko pitanje 1920—1939 (Jean-Louis Robert).

Španjolska — O položaju radnica u Španjolskoj 1900—1930 (Pilar Gonzalez-Martinez).

Jugoslavija — Uloga žena u radničkom pokretu Jugoslavije do 1939 (Uroš Nedimović).

Bugarska — Nastanak i razvoj socijaldemokratskog ženskog pokreta u Bugarskoj u godinama 1905—1919 (Petra Radenkova).

Poljska — Žena u radničkom pokretu Poljske 1900—1939 (Irena Kobderowa).

SSSR — Rješavanje ženskog pitanja u SSSR-u 1917—1939 (I. S. Kulikova).

Japan — Žena u japanskom radničkom pokretu 1900—1935 (Takeshi Tsukamoto).

² U svom uvodnom radu E. Borneman se služi tim uvjetnim određenjem, dok u tekstu termin feminizma gotovo ni ne upotrebljava, niti ga izrijeком izjednačava s građanskim ženskim pokretom (bürgerliche Frauenbewegung).